

ERF-

Onvermijdelijkheid en

ZONDE?

verantwoordelijkheid

Henk ten Brinke

Ontwerp omslag: Oblong, Jet Frenken
Lay-out binnenwerk: Hinke Lok-Pathuis

VRIJE UNIVERSITEIT

Erfzonde?

Onvermijdelijkheid en verantwoordelijkheid

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad Doctor
aan de Vrije Universiteit Amsterdam
op gezag van de rector magnificus
prof.dr. V. Subramaniam,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van de promotiecommissie
van de Faculteit Religie en Theologie
op woensdag 19 december 2018 om 15.45 uur
in de aula van de universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Hendrik ten Brinke
geboren te Emmeloord

promotor: prof.dr. G. van den Brink
copromotor: dr. J.M. Burger

WOORD VOORAF

‘Adam de appel, wij de gebakken peren?’ Dat was mijn antwoord wanneer een christen die geen theoloog was mij vroeg op welk onderwerp ik ging promoveren. Een theoloog die enigszins vertrouwd was met de gereformeerde theologie kreeg als antwoord: de toerekeningsgrond van de erfzonde. Ofwel: op grond waarvan wordt ieder mens schuldig gehouden aan Adams zonde? In de loop van mijn studie kreeg die vraag een niet onbelangrijke uitbreiding: is het eigenlijk wel zo dat God alle mensen schuldig houdt aan de eerste overtreding van de eerste mens? En als dat niet zo is, op grond waarvan zijn mensen dan wel moreel verantwoordelijk voor zonden die zij onvermijdelijk doen?

Wat bracht mij ertoe om op zoek te gaan naar een antwoord op deze vragen? Mijn diepste drijfveer was pastoraal: zijn wij ‘hulpeloos maar schuldig’ (Aleid Schilder)? Zo ja, hoe kun je daarmee leven? Zo nee, wat zijn wij dan wel? Met het oog op deze vragen onderzocht ik de klassieke erfzondeleer. Dat kan een uitsluitend intern-christelijke aangelegenheid lijken, maar dat is het niet. Ook niet-christenen staan voor de vraag hoe het zit met morele verantwoordelijkheid voor verkeerde dingen die wij onvermijdelijk doen. Een reden te meer om te proberen die vraag te beantwoorden.

Tijdens het eerste deel van mijn zoektocht werd ik begeleid door prof. dr. Barend Kamphuis (Theologische Universiteit Kampen). Ik dank hem voor zijn interesse en voor de gesprekken over concept-hoofdstukken van dit boek.

Prof. dr. Gijsbert van den Brink, die tijdens het eerste traject functioneerde als copromotor, nam tijdens het tweede traject de rol van promotor op zich. Ik kijk daar met veel genoegen op terug. Zijn bemoedigende feedback hielp mij om erop te vertrouwen dat het project succesvol kon worden afgerond. Zijn reacties op mijn concepten lieten nooit lang op zich wachten en werden gekenmerkt door een grote nauwgezetheid, van hoofd- tot en met bijzaken; er was weinig dat hem ontging!

In de laatste fase van het project nam dr. Hans Burger (Theologische Universiteit Kampen) de taak van copromotor op zich. In betrekkelijk korte tijd moest hij zich het geheel van het onderzoek eigen maken en daarop reageren. Dit is bepaald niet ten koste gegaan van de inhoud van zijn reacties. Die waren waardevol en hebben invloed gehad op het uiteindelijke resultaat.

De leden van de promotiecommissie die mijn proefschrift beoordeelde bedank ik dat zij zitting wilden nemen in die commissie: prof. dr. Kees van der Kooi (voorzitter), dr. Koert van Bakkum, prof. dr. Gerrit Glas, dr. Myriam Klinker-De Klerck en dr. Almatine Leene. Toen bleek dat de laatste niet aanwezig kon zijn bij de openbare verdediging van het proefschrift, was dr. Hanneke Schaap-Jonker bereid om de rol van opponent van haar over te nemen, waarvoor mijn dank.

Promoveren heeft niet alleen een inhoudelijke, maar ook een procesmatige kant. Een coachingstraject met Arjenne Louter (www.louterpromoveren.nl) hielp mij daarbij. Ik dank het bestuur van het Greijdanus-Kruihof Fonds, verbonden aan de Theologische Universiteit Kampen, voor een bijdrage in de kosten hiervan.

Hinke Lok-Pathuis (Ede) heeft met veel toewijding de opmaak van dit boek verzorgd en de spelling en de grammatica gecontroleerd. Opmaakproblemen en vraagstukken van spelling en grammatica waren voor haar uitdagingen die ze met plezier te lijf ging. Heel hartelijk bedankt daarvoor!

Ik bedank Albert Gootjes (Houten) en Jean-Claude Thienpont (Schepdaal, België) voor het maken van de Engelse respectievelijk de Franse vertaling van de samenvatting.

Mijn vrouw Conny heeft jarenlang geleefd naast een man die voortdurend bezig was met de erfzondeleer. Die positie was niet in alle opzichten benijdenswaardig. Des te meer ben ik haar er dankbaar voor dat zij mij mijn studie gunde!

Ik geniet ervan dat onze zonen Gerhard en Bart mij als paranimfen ter zijde zullen staan bij de verdediging van dit proefschrift.

Ik dank God dat Hij mij de mogelijkheid gaf om deze studie op te vatten en af te ronden. Dit boek is bedoeld als hulp bij het doordenken van het christelijke geloof. Mijn gebed is dat het daartoe inderdaad dient.

Henk ten Brinke

Itterbeek (België), oktober 2018

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	1
1.1	<i>Durch Adams Fall</i>	1
1.2	Een openstaande vraag	4
1.2.1	Inleiding	4
1.2.2	Drie modellen	5
1.2.3	Nederlandse protestantse ontwerpen	10
1.3	Vraagstelling	13
1.4	Methode	14
1.5	Criteria	17
I.	HISTORISCH-THEOLOGISCH DEEL	21
2	AUGUSTINUS	23
2.1	Inleiding	23
2.2	Morele verantwoordelijkheid	24
2.2.1	Dwingende noodzaak	24
2.2.2	Vrijwillig	26
2.2.3	Schuld	29
2.2.4	In Adam	32
2.3	De oorsprong van de zielen	37
2.3.1	Tegenover het manicheïsme: plotiniaanse kleuring	38
2.3.2	Origenes	43
2.3.3	Tegenover het pelagianisme: zonde in Adam	44
2.4	Terugblik	51
2.4.1	Tegen het fatalisme	51
2.4.2	Vrijheid	53
2.4.3	Adam en wij	54
2.5	Conclusies	58
3	ANSELMUS VAN CANTERBURY	59
3.1	Inleiding	59
3.2	Morele verantwoordelijkheid	61
3.3	Adam en wij	67
3.4	Terugblik	70
3.4.1	Adam en wij	71
3.4.2	Morele verantwoordelijkheid	72
3.5	Conclusies	74
4	JOHANNES CALVIJN	77
4.1	Inleiding	77
4.2	Morele verantwoordelijkheid	78

4.2.1	Ervaren schuld.....	79
4.2.2	Noodzakelijkheid en dwang	83
4.2.3	Adam en wij	86
4.2.4	Na Calvijn: de gereformeerde orthodoxie	97
4.3	Terugblik	105
4.3.1	Ervaren schuld.....	105
4.3.2	Noodzakelijkheid en dwang	107
4.3.3	Adam en wij	109
4.4	Conclusies	111
II. BIJBELS-THEOLOGISCH DEEL		113
5	GENESIS	115
5.1	Inleiding.....	115
5.2	Vragen	115
5.3	Historie?	120
5.3.1	Drie opties	120
5.3.2	Historiografische intentie	122
5.3.3	Letterlijk?	124
5.3.4	Conclusie	126
5.4	Adam	128
5.4.1	Individu of collectief?	128
5.4.2	Adam binnen het paleo-antropologische schema?	132
5.5	Adams zonde	134
5.5.1	De tuin.....	134
5.5.2	De slang.....	135
5.5.3	Goed en kwaad kennen	137
5.5.4	Zondeval?.....	139
5.5.5	Zondeval en evolutie	141
5.6	De gevolgen.....	143
5.6.1	Verbroken gemeenschap	143
5.6.2	De dood.....	146
5.6.3	De groei van de zonde	150
5.7	Terugblik: Genesis en de evolutietheorie	152
5.8	Conclusies	154
6	COLLECTIEVE STRAFFEN.....	157
6.1	Inleiding.....	157
6.2	Modellen.....	157
6.2.1	Van collectief naar individueel?.....	158
6.2.2	Ruler punishment?.....	161
6.2.3	Corporate personality?	165
6.2.4	‘Huis’ als moreel collectief	167
6.3	Collectieve straffen binnen de <i>bēt ’āb</i>	171
6.3.1	De <i>bēt ’āb</i> in eigenlijke zin	171
6.3.2	De <i>bēt ’āb</i> in metaforische zin	176

6.3.3	Onrijpe druiven en stompe tanden.....	181
6.3.4	Balans.....	185
6.4	Adams nageslacht.....	188
6.5	Conclusies	190
7	PAULUS.....	193
7.1	Inleiding.....	193
7.2	Onvermijdelijk zondaren	194
7.2.1	Heiden en Jood (Romeinen 1–3).....	194
7.2.2	Het gebod en de zonde (Romeinen 7:7-12).....	195
7.2.3	Strijd tussen het goede en het kwade (Romeinen 7:13-26)	201
7.3	Schuldige zondaren	207
7.3.1	Romeinen 1:18-21	207
7.3.2	Romeinen 2:14-16	212
7.3.3	Efeze 2:3.....	216
7.4	De rol van Adam	220
7.4.1	Paulus' Adam	221
7.4.2	1 Korinthe 15.....	224
7.4.3	Romeinen 5:12-21	227
7.5	Conclusies	238
III. SYSTEMATISCH-THEOLOGISCH DEEL.....		241
8	ONVERMIJDELIJKHEID	243
8.1	Inleiding.....	243
8.2	Een zondige natuur?	243
8.3	De mens is 'vlees'	251
8.4	Antropologische verheldering?.....	256
8.4.1	Inleiding	256
8.4.2	Søren Kierkegaard.....	258
8.4.3	Reinhold Niebuhr	260
8.4.4	Paul Ricœur	263
8.4.5	Wolfhart Pannenberg.....	267
8.4.6	Evaluatie: dispositie en identiteit.....	269
8.5	De geschiedenis van de zonde	275
8.5.1	Een historische zondeval.....	275
8.5.2	Adams zonde en de zonde van de mensheid	281
8.6	Conclusies	288
9	VERANTWOORDELIJKHEID	291
9.1	Inleiding.....	291
9.2	Erfschuld?.....	294
9.2.1	Schuldig.....	294
9.2.2	Toerekeningsgrond.....	296
9.2.3	Indirecte toerekening?	299
9.2.4	Conclusie.....	303

9.3	Morele verantwoordelijkheid: willen	305
9.3.1	Inleiding	305
9.3.2	Het principe van de alternatieve mogelijkheden	307
9.3.3	De structuur van de menselijke wil	309
9.3.4	Verantwoordelijkheid nemen	312
9.3.5	Niet-gewilde zonden	319
9.3.6	Conclusie	326
9.4	Morele verantwoordelijkheid: weten	327
9.4.1	Ge-weten?	327
9.4.2	‘Hoewel zij God kennen’	330
9.4.3	Conclusie	333
9.5	Neurowetenschappelijk determinisme en morele verantwoordelijkheid	335
9.6	Conclusies	340
10	NABESCHOUWING	343
10.1	Terugblik	343
10.2	Het antwoord op het manicheïsme: verantwoordelijkheid	345
10.3	Het antwoord op het pelagianisme: onvermijdelijkheid	348
	SAMENVATTING.....	351
	SUMMARY.....	359
	RÉSUMÉ.....	367
	LITERATUURLIJST	375
	TEKSTREGISTER.....	400
	NAMENREGISTER.....	404
	TREFWOORDENREGISTER	407
	CURRICULUM VITAE.....	409

1 INLEIDING

1.1 *Durch Adams Fall*

*Durch Adams Fall ist ganz verderbt
Menschlich Natur und Wesen,
Dasselb Gift ist auf uns ererbt...*

Deze beginregels van een lied van een medestander van Martin Luther, Lazarus Spengler (1479-1534),¹ verwoorden kort en krachtig de leer van de ‘erfzonde’. De liedvorm zal er aan bijgedragen hebben dat deze leer een plaats bleef houden in het geloofsgoed van de aanhangers van de lutherse Reformatie.² Met zijn composities droeg Johann Sebastian Bach er op zijn beurt aan bij dat dit lied bekend bleef. De muziek onderstreept de inhoud van het lied: in de koraalbewerking in zijn *Orgelbüchlein* (BWV 637) klinkt de zondeval in het pedaal door in grote, onheilspellend dalende sprongen (*saltus duriusculus*).³

Ook de gereformeerde Reformatie onderschreef de erfzondeleer. Om me te beperken tot gereformeerde belijdenisgeschriften die in Nederland gezag kregen: de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* beschrijft de erfzonde als ‘een verdorvenheid van de hele natuur en een erfelijk kwaad, waarmee zelfs de kleine kinderen in de moederschoot besmet zijn. Zij is namelijk de wortel waaruit allerlei zonden in de mens voortkomen. Daarom is ze zó gruwelijk en afzichtelijk voor God, dat zij reden genoeg is om het menselijk geslacht te veroordelen’ (art. 15). De *Heidelbergse Catechismus* stelt in antwoord op de vraag waaruit de verdorven aard van de mens voortkomt: ‘Uit de val en de ongehoorzaamheid van onze eerste voorouders, Adam en Eva, in het paradijs; want daar werd onze natuur zo verdorven, dat wij allen in zonden ontvangen en geboren worden’ (zondag 3 vr./antw. 7). Het antwoord op de tiende vraag (zondag 4) voegt daaraan toe dat God zich verschrikkelijk vertoornt, niet alleen over de zonde die wij doen, maar ook over de zonde die ons aangeboren is. In de *Dordtse Leerregels* treffen we vergelijkbare uitspraken aan (DL I, en III/IV, 2 en

¹ Lazarus Spengler was een hoge ambtenaar van de stad Neurenberg, die als lekentheoloog een apologeet en advocaat van de vroege Reformatie was. Hij was als vertegenwoordiger van de stad Neurenberg aanwezig op de rijksdagen in Augsburg (1518) en in Worms (1521). In 1519 schreef hij een *Schutzrede für Luthers Lehre*. Zie Berndt Hamm, ‘Spengler, Lazarus (1479-1534)’, in: Gerhard Müller (Hrsg.), *Theologische Realenzyklopädie* Bd XXXI (Berlin/New York 2000), 666-670.

² De Konkordienformel van 1577, de afsluiting van de Lutherse belijdenisvorming, verwijst in het kader van de erfzondeleer zowel in de korte weergave van de leer (*epitome*) als in de uitvoerige uiteenzetting (*solida declaratio*) daarvan naar het lied van Spengler: *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche* (5. durchgesehene Aufl.) (Göttingen 1963), 772 resp. 844.

³ Beluister de toelichting op en een uitvoering door Leo van Doeselaar van het betreffende koraalvoorspel op de website van het project ‘All of Bach’ van de Nederlandse Bachvereniging: <http://allofbach.com/nl/bwv/bwv-637> (3 oktober 2018). Bach nam twee coupletten van *Durch Adams Fall* op in twee van zijn cantates (BWV 18 en 109).

3).⁴ Ook het klassieke doopformulier van de gereformeerde Nederlandse kerken (1578) leert de erfzonde: ‘Wij en onze kinderen zijn in zonde ontvangen en geboren. Daarom rust Gods toorn op ons (...)’. Kinderen hebben ‘zonder het te weten deel aan de veroordeling in Adam’. Ouders wordt gevraagd te belijden dat hun kinderen in Christus geheiligd zijn ‘hoewel zij in zonde ontvangen en geboren zijn en daarom aan allerlei ellende, ja zelfs aan het eeuwig oordeel onderworpen.’⁵

De erfzondeleer is geen reformatische vinding. Sinds Augustinus (354-430), die een doorslaggevende bijdrage leverde aan de formulering van de erfzondeleer, heeft deze leer deel uitgemaakt van het westerse christelijke geloofsgoed. De kern van deze leer is: als gevolg van de eerste zonde van de eerste mens, Adam, worden alle mensen geboren met een gecorrumpeerde natuur, die een onuitputtelijke bron is voor steeds nieuwe zonden. Daardoor zondigen alle mensen onvermijdelijk. Voor de eerste zonde van Adam zijn alle mensen verantwoordelijk: op de één of andere manier waren zij met Adam verbonden, toen hij zondigde. Daarom is Adams zonde hun zonde, en zijn zij zelf verantwoordelijk voor het feit dat hun natuur verdorven is en zij onvermijdelijk zondigen.⁶

De erfzondeleer combineert dus twee beweringen: (a) zondigen is onvermijdelijk en (b) mensen zijn (toch) verantwoordelijk voor hun zonde. Deze paradoxale combinatie kan grote spanningen veroorzaken op psychologisch-emotioneel niveau. ‘Ik kan niet anders dan zondigen, maar daarom ben ik niet minder verantwoordelijk voor mijn zonde.’ ‘Ik sta hulpeloos tegenover de macht van de zonde, maar tegelijk ben ik schuldig.’ Dit gevoel van machteloosheid kan volgens psychologen leiden tot wanhoop en depressie. Dat laatste is in elk geval de stelling van psychologe Aleid Schilder in haar boek *Hulpeloos maar schuldig*. De paradox van de erfzondeleer van Augustinus, die zij afwijst, omschrijft Aleid Schilder als volgt: ‘De erfzonde bestaat, maar Adams nakomelingen zijn wel persoonlijk verantwoordelijk voor hun tekortkomingen.’⁷

De combinatie van onvermijdelijkheid en verantwoordelijkheid roept niet alleen psychologisch, maar ook theologisch en filosofisch ingrijpende vragen op. Zou God iemand schuldig houden voor wat hij niet *niet* kon doen? Op het eerste gezicht lijken voorwaarden voor morele verantwoordelijkheid en dus voor schuld (a) dat je datgene wat je verweten wordt zelf gedaan hebt en (b) dat je dat wat je verweten wordt

⁴ Ik citeer de genoemde gereformeerde belijdenisgeschriften uit de editie van het *Gereformeerde Kerkboek* van de (vrijgemaakte) Gereformeerde Kerken (Heerenveen 2017), resp. 510 (NGB), 530 (HC), 571 en 589 (DL). Voor de originele teksten zie J.H. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften in authentieke teksten met inleiding en tekstvergelijkingen* (Amsterdam 1976²), resp. 95v (NGB), 156-159 (HC), 231 en 253 (DL).

⁵ Ik citeer de versie van het *Gereformeerde Kerkboek* (Heerenveen 2006), 714-718. Deze versie is in een nieuwere uitgave van het *Gereformeerde Kerkboek* (Heerenveen 2017) taalkundig gereviseerd, maar inhoudelijk niet gewijzigd (zie verder § 9.2.4). Het klassieke doopformulier is te vinden in W. van ‘t Spijker, *Zijn verbond en woorden. Over doop, belijdenis en avondmaal volgens de klassieke formulieren* (Goudriaan 1980), 154-157.

⁶ Zie voor een meer gedetailleerde beschrijving van het ‘conceptuele netwerk’ van de erfzondeleer: Gijsbert van den Brink, *En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie* (Utrecht 2017), 246-249.

⁷ Aleid Schilder, *Hulpeloos maar schuldig. Het verband tussen een gereformeerde paradox en depressie* (tiende, herziene en uitgebreide druk, Utrecht 2014), 28 en 39 (citaat).

ook *niet* had kunnen doen. Beantwoordt de erfzondeleer aan die voorwaarden? In antwoord op die vraag verwijst de erfzondeleer naar Adam: ‘Durch Adams Fall ist ganz verderbt...’. Adams nageslacht is zo met zijn eerste voorvader verbonden dat gezegd kan worden dat met Adam iedereen zelf gezondigd heeft (voorwaarde a). En Adam had wél de mogelijkheid om niet te zondigen (voorwaarde b). Daarom is erfzonde allereerst *erfschuld*: mensen zijn, nog voordat ze persoonlijk hebben kunnen zondigen, al schuldig vanwege hun overtreding in Adam.⁸ Het feit dat ze als zondaar geboren worden en niet anders kunnen dan zondigen is een terechte straf voor die schuld. Hun situatie is dus een kwestie van schuld, niet van lot.

Illustratief voor het feit dat juist deze kern van de erfzondeleer op onbegrip stuit, omdat de onderworpenheid van mensen aan de erfzonde buiten hun controle valt, is de opmerking van Alvin Plantinga, die in zijn beschouwing van de zonde aanhaakt bij de term ‘original sin’: ‘Unlike a sinful act I perform, original sin need not be thought of as something for which I am culpable (original sin is not necessarily original guilt); insofar as I am born in this predicament, my being in it is not within my control and not up to me.’⁹ Met deze opmerking verwijdt Plantinga zich van de klassieke erfzondeleer.

De klassieke erfzondeleer is dus een antwoord op de vraag hoe het feit dat zondigen voor mensen onvermijdelijk is samengaat met het feit dat zij verantwoordelijk zijn voor hun zonden. Is dit antwoord overtuigend? Is er een ander antwoord mogelijk? Over die vragen gaat dit boek. In dit inleidende hoofdstuk geef ik nu eerst een overzicht van nieuwere concepten van de erfzondeleer en ga ik na wat volgens deze concepten de verhouding is tussen de onvermijdelijkheid van en de verantwoordelijkheid voor de zonde. Zo situeer ik mijn eigen studie binnen het geheel van die andere studies (§1.2). Daarna formuleer ik de vraagstelling voor deze studie (§1.3) en verantwoord ik de gevolgde methode (§1.4) en de gebruikte criteria (§1.5).

Ik gebruikte tot nu toe de term ‘erfzonde’. De bezwaren tegen deze term liggen voor de hand: is zonde niet per definitie iets persoonlijks, wat je niet kunt erven? Is de term daarom niet innerlijk tegenstrijdig? Zou ‘oorsprongszonde’ (als vertaling van het Latijnse *peccatum originale*) niet een betere term zijn?¹⁰ Ondanks deze mogelijke bezwaren zal ik de term blijven gebruiken. Ik gebruik hem voor wat de klassieke erfzondeleer eronder verstaat, en daarin speelt erfelijkheid inderdaad een rol: corruptie en schuld worden van de ene op de andere generatie overgedragen. Wanneer ik ben toegekomen aan een eigen antwoord op de vraag naar de relatie tussen de onvermijdelijkheid van en de verantwoordelijkheid voor de zonde, zal ik bezien of en in hoeverre ‘oorsprongszonde’ een bruikbare term is (§8.5.2).

⁸ H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek* III (Kampen 1976⁶[1910²]), 62, 85; J. van Gendren & W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek* (Kampen 1992), 364, 372v.

⁹ Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief* (New York/Oxford 2000), 207.

¹⁰ J. Hoek, *Zonde: opstand tegen de genade* (Kampen 1988), 73.

1.2 Een openstaande vraag

1.2.1 Inleiding

Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw zijn er diverse studies over de erfzonde verschenen, vooral binnen de rooms-katholieke, maar ook binnen de protestantse theologie. De aanleiding voor de diverse studies ligt in de uitdagingen waarvoor de klassieke erfzondeleer zich gesteld ziet. Ian McFarland zet die uitdagingen op een rij.¹¹

(1) De erfzondeleer verwijst naar een historische daad van een eerste mensenpaar en naar een eerste overtreding na een zondeloze periode, die gevolgen zou hebben voor alle volgende generaties (kwaad, lijden en dood). Deze verwijzing heeft haar plaats in een wereldbeeld dat onder invloed van de evolutietheorie in diskrediet geraakt is: volgens de evolutietheorie stamt de mensheid niet af van één enkel mensenpaar en is er geen periode geweest zonder kwaad, lijden en dood. De vraag is dus: kan de erfzondeleer zonder die verwijzing naar een eerste zonde van een eerste mensenpaar, en zo ja, hoe?

(2) De stelling dat zonde tegelijk onvermijdelijk is en schuldig stelt, botst op ideeën over morele verantwoordelijkheid. Kan iemand verantwoordelijk worden gehouden voor iets waarvoor hij niet zelf gekozen heeft en dat hij niet kon voorkomen?

(3) Tenslotte wijst McFarland op mogelijke sociaal-politieke effecten van de klassieke erfzondeleer. (a) Als iedereen zondig is, is het dan nog wel mogelijk om verschil te maken tussen slachtoffers en daders? En ontnemt de nadruk op de zondigheid van alle individuen niet het zicht op de zonde die zich heeft genesteld in sociale structuren? (b) De taal waarmee zonde wordt beschreven zorgt ervoor dat sommige groepen (bij voorbeeld homoseksuelen) als speciaal zondig worden bestempeld; zo ondergraaft de erfzondeleer juist de belijdenis van de universaliteit van de zonde. (c) Feministische theologen wijzen erop dat de erfzondeleer geen rekening houdt met het verschil in sociale positie. Als ‘erfzonde’ bijvoorbeeld wordt geïdentificeerd met ‘hoogmoed’, kan verzet tegen de zonde van bepaalde groepen mensen worden afgedaan als hoogmoed – als zonde dus.

Mijn studie richt zich op uitdaging 2: de relatie tussen de onvermijdelijkheid van en de verantwoordelijkheid voor de zonde. Dat kan niet zonder ook aandacht te geven aan uitdaging 1: de spanning tussen de evolutietheorie en het vertrekpunt van de erfzondeleer (een eerste zonde van een eerste mensenpaar met gevolgen voor de hele mensheid). Dat doe ik vooral in hoofdstuk 5 (over Genesis) en in §8.5 en §9.2. Aan uitdaging 3 (de mogelijke sociaal-politieke effecten van de klassieke erfzondeleer) ga ik in deze studie voorbij (waarmee ik niet wil aangeven dat het hier niet om een reële problematiek gaat).

¹¹ Ian McFarland, ‘The Fall and Sin’, in: John Webster, Kathryn Tanner, Iain Torrance (eds.), *The Oxford Handbook of Systematic Theology* (Oxford 2007), 140-159, daar 142-147. Vgl. ook Ian A. McFarland, ‘Original Sin’, in: Keith L. Johnson and David Lauber (Eds.), *T&T Clark Companion to the Doctrine of Sin* (London 2016), 303-318, daar 307-309.

Hoe kunnen wij verantwoordelijk zijn voor zonden die wij onvermijdelijk doen? De klassieke erfzondeleer antwoordt: het feit dat wij onvermijdelijk zondigen, is het gevolg van Adams eerste zonde. Op de één of andere manier waren alle mensen met Adam verbonden toen hij zondigde. Daarom is het onze eigen schuld dat wij onvermijdelijk zondigen.

Dit boek beschrijft en beoordeelt de klassieke erfzondeleer, zoals die geformuleerd is door Augustinus, Anselmus van Canterbury en Johannes Calvijn. Ook gereformeerde belijdenisgeschriften en het klassieke doopformulier van de Nederlandse gereformeerde kerken worden in die beoordeling betrokken.

De grote bijbelse vragen komen aan de orde. Heeft Adam echt bestaan? Kan er, als de evolutietheorie waar is, een historische zondeval geweest zijn? Is er in de Bijbel sprake van collectieve schuld? Hoe beschrijft Paulus de menselijke feilbaarheid en de verhouding tussen onze zonden en die van Adam?

De auteur beschrijft de onvermijdelijkheid van de zonde in aansluiting aan de bijbelse karakterisering van de mens als 'vlees'. Met gebruikmaking van filosofische concepten van morele verantwoordelijkheid geeft hij een alternatief antwoord op de vraag naar de verantwoordelijkheid voor onze zonden, ook al zijn die onvermijdelijk.

Henk ten Brinke (1959) was predikant van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) te Doetinchem en Doesburg, Bodegraven en Rotterdam-Centrum, en van de Église Protestante d'Ixelles (Brussel). In de jaren negentig was hij docent theologie en kerkelijk opbouwwerker in de DR Congo. Momenteel is hij leraar protestantse godsdienst op scholen voor secundair onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap te Brussel. In 2018 promoveerde hij op deze studie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

ISBN 978 90 239 5560 3

NUR 703

KokBoekencentrum.nl
academic

